

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет історії та філософії

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра історії України

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: « **Адміністратори Південної України А.-Е. де Рішельє,
О. Ф. Ланжерон, М. С. Воронцов: просопографічний портрет** »

«Administrators of Southern Ukraine A.-E. de Richelieu, A. F. Langeron, M. S. Vorontsov:
prosopographic portrait»

Виконав: студент заочної форми навчання

спеціальності 032 Історія та археологія

Швандер Ігор Олегович

Керівник д.і.н., проф. Гончарук Т. Г. _____

Рецензент к.і.н., доц., Избаш-Гоцкан Т.О.

Рекомендовано до захисту:

Захищено на засіданні ЕК № 1

Протокол засідання кафедри

протокол № __ від _____ 2020 р.

№ __ від _____ 2020 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

(підпис)

Бачинська О. А.
(прізвище, ініціали)

(підпис)

Гребцова І. С.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРІВ А.Є РІШЕЛЬЄ, О. ЛАНЖЕРОН, М. ВОРОНЦОВ.....	7
1.1. Теоретико-методологічний аспект генерал-губернаторської влади.....	7
1.2. Інститут генерал-губернаторства в історіографії Півдня.....	19
РОЗДІЛ 2. ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ ЯК ОБ’ЄКТ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	30
2.1. Одеса – місто нової епохи та його важкі роки становлення.....	30
2.2. Яскраві особистості-генерали, які вплинули на розвиток міста.....	38
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ДОРОБКУ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРІВ ТЕРИТОРІЙ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ.....	44
3.1. Дюк де РІШЕЛЬЄ.....	44
3.2. Олександр ЛАНЖЕРОН.....	56
3.3. Михайло ВОРОНЦОВ.....	64
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78

ВСТУП

Актуальність дослідження. З кінця XVIII і до початку XX ст. російська влада намагалася поширити загальноімперське законодавство та систему управління на територію українських земель, і в першу чергу – приєднаних після поділів Польщі, де ще зберігалось польське законодавство та традиції. Це вимагало введення надзвичайних інституцій. Однією з них стала посада генерал-губернатора з надзвичайними повноваженнями, що згодом поширилася на інші національні окраїни Російської імперії і зайняла особливе місце в системі її регіонального управління.

Підвладні Російській імперії українські території – Лівобережжя, Правобережжя і Південь України – відрізнялись від російських губерній своєю регіональною елітою, структурою станів, формами землеволодіння й землекористування, поліетнічністю і нормами права, що спричиняло труднощі та гальмувало поширення там загальноросійської губернської системи урядування. Тому імперська влада покладала на генерал-губернаторську форму управління, наділену надзвичайними повноваженнями, завдання подолати відмінності регіонів, які залишилися від попередніх державних утворення на її територіях і в повній мірі мала поширити на них загальноімперське законодавство та систему урядування.

Діяльність генерал-губернаторів мала пришвидшити темпи інкорпорації, сприяти якомога повнішому зросійщенню регіону, зіграти на міжетнічних проблемах та протиріччях. Наслідки такої імперської діяльності можна спостерігати і сьогодні. З огляду на це проблема вивчення генерал-губернаторства, як соціально-політичного інституту в історії держави та права України, становить особливий науковий інтерес, чим і зумовлює актуальність дослідження.

Мета дослідження. Метою даної роботи є комплексне історико-правове дослідження організаційно-правових засад та процесу становлення і функціонування інституту генерал-губернаторства у Правобережній Україні,

визначення на основі законодавчих та інших нормативно-правових актів та архівних джерел його місця і ролі в системі державного управління Російської імперії і формування на підставі цього пропозицій для проведення реформи з децентралізації влади.

Для досягнення зазначеної мети необхідно було вирішити наступні **завдання:**

- вивчити науково-методичну літературу стосовно утворення та діяльності генерал-губернаторської влади на Півдні України у XVIII – пос. XX ст.;

- з'ясувати поняття і сутність інституту губернаторства в історіографії Півдня;

- вивчити історичні дослідження Півдня України, зокрема м. Одеси та дослідити важкі роки його становлення;

- дослідити вплив генерал-губернаторів Дюка де Рішельє, Олександра Ланжерона та Михайла Воронцова на становлення Півдня України, і зокрема міста Одеса.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичні та політико-правові процеси на Правобережжі України, пов'язані зі становленням, розвитком та діяльністю інституту генерал-губернаторства як органу державного управління Російської імперії.

Предмет дослідження – правові засади та особливості функціонування генерал-губернаторів Правобережної України у 1832-1914 рр.

Методи дослідження. Дослідження правових засад та особливостей функціонування генерал-губернаторства на Півдні України виконане завдяки використанню загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, застосування яких здійснювалось при дотриманні принципів об'єктивності, науковості та історизму. У процесі дослідження використовувались загальнонаукові методи аналізу і синтезу, порівняння і узагальнення, типологізації, класифікації, що дало змогу забезпечити єдність історико-

правового дослідження формування та розвитку правового інституту генерал-губернаторства у Правобережній Україні.

Наукову новизну одержаних результатів визначають мета, предмет і задачі дослідження, вперше здійснений комплексний історико-теоретичний аналіз правових основ створення та особливостей функціонування інституту генерал-губернаторства у Правобережній Україні.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що сформовані та викладені в даній роботі положення, узагальнення, висновки та рекомендації можуть бути використані у науково-дослідній сфері, наприклад, для подальшого розроблення проблем державного управління, організації місцевого врядування, проведення конкретно-проблемних та узагальнюючих досліджень з історії держави і права XIX - початку XX ст., підготовки навчально-методичної літератури; у процесі удосконалення законодавства в сфері управління та реформування сучасного суспільства, відносин центральної влади та місцевого самоврядування, здійсненні реформи з децентралізації влади; навчальному процесі при викладанні дисциплін «Історія держави та права України», «Історія України», інших загальних курсів та спецкурсів.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження викладено на 70 сторінках. Бібліографія нараховує 55 позицій.

ВИСНОВКИ

У ході роботи над магістерською ми з'ясували, що актуальність дослідження правового інституту генерал-губернаторства і його функціонування на Правобережжі України в ХІХ - на початку ХХ ст. у сучасних умовах спричинена потребою розуміння складних та неоднозначних процесів у різних сферах життя сучасного українського суспільства, які були в той період, коли Російська імперія активно проводила в українських губерніях, зокрема у правобережних, політику зросійщення та інкорпорації. Вона спричинена також необхідністю реформування системи сучасного державного управління, організації ефективної виконавчої влади в Україні на всіх рівнях.

Як нами зазначається, на Правобережжі України у досліджуваній період зійшлися у протиборстві дві системи – російська та польська, з наявними у них великими історичними традиціями та досвідом. Російсько-польське протистояння у досліджуваному нами українському регіоні спостерігалось протягом усього ХІХ та початку ХХ ст. Південне генерал-губернаторство у системі владних структур займало виняткове місце.

Ми також дійшли висновку, що у порівнянні з іншими двома генерал-губернаторствами, впроваджених імперською владою на українських землях, Південне було зразком особливо агресивної діяльності генерал-губернаторів щодо місцевої еліти, яка не хотіла співпрацювати з російською самодержавною владою, а прагнула до відродження своєї державності на українських землях. Ця практика високопосадовців втілювалась на Правобережжі України послідовними та цілеспрямованими заходами зросійщення в різних сферах життя регіону. Політика імперського центру на усунення антиінтеграційних сил і централізацію управління проводилася шляхом ліквідації залишків колишнього устрою та традицій Правобережжя, зокрема, відміною Литовського статуту та всього, що перешкоджало об'єднанню даного краю з Росією і впровадженню в усій повноті російського

законодавства. Зміна адміністративно-політичної структури Правобережної України і приведення її у відповідність до імперської було найпершим заходом імперської влади у першій половині XIX ст., а у другій – генерал-губернатори лише довершували розпочате станове унормування.

Генерал-губернатори найенергійніше ініціювали появу правових актів для всього Південно-Західного краю, якими врегульовувалися соціально-станові відносини, змінювався соціальний статус населення, уподібнюючись до загальноросійського. В цьому процесі імперська влада заgravала з місцевим українським селянством. Зокрема, інвентарною реформою в часи генерал-губернаторства Д. Бібікова влада намагалася привернути українське православне селянство на свій бік та протиставити його місцевій шляхті.

Отже, інтеграційна політика імперської влади на Правобережжі України носила жорсткий, репресивний характер. Дуже часто використовувалась військова сила й саме тому генерал-губернатори традиційно поєднували військову функцію з цивільним адмініструванням. Вони брали активну участь у військовому придушенні повстання, направляли військові частини для припинення селянських виступів та інших заворушень. Майже всі генерал-губернатори поєднували свою посаду з посадою командувача, що значно розширювало владні повноваження цієї інституції. Висвітлюючи повноваження, права, обов'язки генерал-губернаторів, в окремі періоди повноваження генерал-губернаторів збільшувалися, що було викликано особливою ситуацією чи обставинами.

Завдання проведення інтеграції зумовлювали специфіку діяльності інституту генерал-губернаторства. Багато залежало й від самої особи генерал-губернатора, його особистісних якостей. Він керував діяльністю губернаторів підлеглих йому губерній. Підкреслимо, що обов'язки і повноваження губернаторів Західних губерній, зокрема правобережних українських, були значно ширшими порівняно з іншими. Окрім виконання узаконень загальноросійського рівня, як ключові посадові особи місцевого бюрократичного апарату управління, вони були зобов'язані вирішувати

гострі проблеми у підпорядкованих їм губерніях, зокрема: тримати під посиленним контролем дворянські вибори, облаштовувати шляхту, займатись виконанням узаконень щодо єврейського населення, викорінювати місцеві традиції в процесі інкорпорації, утверджуючи російську державність. Отже, в першій третині XIX ст. вже склалась стабільна система місцевого управління, яка поєднувала в собі як губернаторську форму, яка була головною, загальноімперською, так і генерал-губернаторську, яка застосовувалась на окраїнах імперії.

Генерал-губернаторства пройшли складний шлях розвитку, поступово перетворюючись на самодостатню регіональну структуру. Намісницька посада, задумана як тимчасова, хоча і з надзвичайними повноваженнями, трансформувалась у владну інституцію - генерал-губернатори сконцентрували у своїх руках керівництво найважливішими сферами, такими як - адміністративно-політична, військова, соціальна, господарська та культурно-освітня - зберігаючи імперську цілісність Росії.

Посилена увага до постатей генерал-губернаторів Рішельє, Ланжерона та Воронцова, їхніх ідейно-політичних переконань у забезпеченні темпів інтеграційних та асиміляційних процесів дала можливість не лише більш детально вивчити ці історичні постаті, а й увиразнити особливість їхньої ідеологічної структури влади як установи-посади. Кожний із них, врешті-решт, формував політику центрального уряду, сприяючи або її активізації власними ініціативами, або уповільнюючи в разі незгоди з нею. Серед компонентів цієї політики вирізняються законодавчі пропозиції генерал-губернаторів як одна з форм ухвалення політичних рішень для забезпечення керівництва регіонами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анучин Е. Исторический обзор развития административно-политических учреждений в России с «Учреждения» о губерниях 1775 г. до последнего времени. / Е. Анучин. – СПб.: Типография МВД, 1872. – 238 с.
2. Андреевский И. О наместниках, воеводах и губернаторах. / И. Андреевский. – СПб.: Типография Э. Праца, 1864. – 156 с.
3. 131. Антонович В. Исследование о крестьянах Юго-Западной
4. Архипова Т.Г. Комитет Западных губерний (К истории политики царизма в отношении национальных окраин 1831-1848) / Т.Г. Архипова. // Труды МГИАИ. – 1970. – Т. 28. – С. 512-528.
5. Білоконь М.В. Органи державного управління та місцеве самоврядування в Російській імперії у другій половині ХІХ ст. (на матеріалах Лівобережної України): історико-правове дослідження. / М.В. Білоконь. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 260 с.
6. Блинов И. Губернаторы: Ист.-юрид. очерк. / И. Блинов. – СПб.: Типолитография К. Л. Пентковского, 1905. – 366 с.
7. Бутич М.І. До історії створення та діяльності генерал-губернаторств і військових губернаторств на Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / М.І. Бутич. // Історичні дослідження. – К., 1985. – Вип. 11. – С. 45-50.
8. Воронин А. Записка о владельческих городах и местечках Юго-Западного края. Исторические сведения. / А. Воронин. – Ч. 2. – К., 1869. – 140 с.
9. Галь Б.О. Інтеграція української еліти до політико-адміністративних структур Російської імперії у ХVІІІ – першій третині ХІХ ст.: Дис... канд. іст. наук. / Б.О. Галь. – Дніпропетровськ, 2000. – 198 с.
10. Гессен В.М. Вопросы местного управления. / В.М. Гессен. – СПб.: Право, 1904. – 235 с.

11. Грицак В.М. Губернатор в державному механізмі Російської імперії в другій половині XIX ст. (на матеріалах Харківської губернії): Історико-правове дослідження: Дис... канд. юрид. наук. / В.М. Грицак. – Харків, 1999. – 155 с.
12. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX століття. / І.О. Гуржій. – К.: Держполітвидав УРСР, 1954. – 451 с.
13. Грукач В.О. Законодавство Російської імперії як джерело дослідження діяльності уряду на Правобережжі України у XIX ст. / В.О. Грукач, Н.О. Щербак // Правова доктрина та юридична практика: досвід і перспективи розвитку. Матеріали постійно діючого науково-теоретичного семінару, 25 березня 2014 р.: - К.: НАВС, 2014. – Вип. 3. – С. 117-119.
14. Грукач В.О. Законодавчі ініціативи генерал-губернаторів Південно-Західного краю у другій половині XIX ст. / В.О. Грукач, Н.О. Щербак // Науковий вісник НАВС: науковий журнал. – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2013. – Вип. 2 (87). – С. 349-355.
15. Грукач В.О. Створення й особливості функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування в Київському генерал-губернаторстві у XIX ст. / В.О. Грукач // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія»: Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2014. – Вип. 51. – С. 456 -463.
16. Грукач В. Зміна курсу у політиці влади на Правобережній Україні у 2 чверті XIX ст. / В. Грукач // Наукові записки з української історії: зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 1 (спецвипуск). – С. 22-28.
17. Грукач В.О. Теорія і практика інституту генерал-губернаторства в Україні. / В.О. Грукач, Н.О. Щербак // Держава і право сучасної України: досвід комплексного аналізу. Матеріали круглого столу, присвяченого 90-літтю академіка В.В.Копейчикова, 19 листопада 2013 р. – К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. – С. 175-179.

18. Драгоманов М. Пропаший час. Українці під Московським царством /1654-1876/ М. Драгоманов. – Львів: З друкарні Івана Айхельбергера і Сп, 1909. – 38 с.
19. Дегтярьов С.І. Цивільне чиновництво України у кінці ХУІІІ – першій половині ХІХ ст.: монографія / С.І. Дегтярьов. – Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2014. – 472 с.
20. Зайончковский П.А. Самодержавие и русская армия на рубеже ХІХ-ХХ столетий. / П.А. Зайончковский. – М.: Мысль, 1973. – 351 с.
21. 195.
22. Зайончковский П.А. Российское самодержавие в конце ХІХ столетия (Политическая реакция 80-х – начала 90-х годов). / П.А. Зайончковский. – М.: Мысль, 1970. – 444 с.
23. Зінченко А.Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ століття. / А.Л. Зінченко. – К.: «Білоцерківська друкарня», 1994. – 180 с.
24. Історія українського права: Навч. посібник // За ред. О.О. Шевченка. – К.: Олан, 2001. – 214 с.
25. Кузьминець О.В. Історія держави і права України : Навч. посіб. / О.В. Кузьминець, В.С. Калиновський. – 2 Вид. – К.: Україна, 2002. – 448 с.
26. Лисенко Л.М. Губернаторы и генерал-губернаторы Российской империи (ХV – начало ХХ века). – Изд. 2-е, испр. и доп. / Л.М. Лисенко. – М.: Изд-во МПГУ, 2001. – 354 с.
27. Лохвицкий А. Губерния ее земские и правительственные учреждения. – 2-е изд. с изменен. / А. Лохвицкий. – СПб.: Изд. книгопрод. А.Ф. Вазунова, 1864. – Ч. І: Централизация и децентрализация. История губернии. Административное разделение России. – 225 с.
28. Москаль Г.І. Інститут тимчасового генерал-губернатора в Україні у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: Дис... канд. юрид. наук. / Г.І. Москаль. – Харків, 2002. – 164 с.

29. Мироненко С.В. Самодержавие и реформы. Политическая борьба в начале XIX в. / С.В. Мироненко. – М.: Наука, 1989. – 240 с.
30. Новицкий И. Сервитуты и обязательное разверстание в Юго-Западном крае. / И. Новицкий. – К.: Тип. ун-та (И. Завадского), 1881. – 37 с.
31. Посохов С.И. Губернаторы и генерал-губернаторы. – 2-е изд., исп. и доп. / С.И. Посохов, А.Н. Ярмыш. – Х. : Акта, 1996. – 206 с.
32. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002-2003. – Т. 1. На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.). – К.: Генеза, 2002. – 424 с.
33. Павлюк В.В. Магнатерія Волині в соціально-економічному та культурному житті Правобережжя у XIX ст. / В.В. Павлюк. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2000. – 183 с.
34. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). / О. Реєнт. – К.: Інститут історії НАН України, 2003. – 340 с.
35. Рудченко И. Записка о землевладении в Юго-Западном крае. Обзор законодательства и фактического положения / И. Рудченко. – К.: Тип. Штаба Киевского военного округа, 1882. – 180 с.
36. Рождественский С.В. Историческое обозрение деятельности Министерства народного просвещения. 1802-1902 гг. / С.В. Рождественский. – СПб.: Изд. Министерства народного просвещения, 1902. – 787 с.
37. Слабченко М. Матеріали до соціально-економічної історії України XIX ст.: В 2-х т. / М. Слабченко. – Х.: Держвидав. Укр., 1925. – Т.1. – 278 с.; – Х.: Держвидав. Укр., 1927. – Т.2. – 278 с.
38. Сазонов Д.С. Воспоминания. / Д.С. Сазонов. – Репринт. изд. – М.: Международные отношения, 1991. – 399 с.
39. Садовский В. Русское землевладение в Правобережной Украине / В. Садовский. // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 45–58.
40. Смолій В.А. Возз'єднання Правобережної України з Росією. / В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 1978. – 191 с.

41. Сташевский Е.Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII – пер. пол. XX в. / Е.Д. Сташевский. – М.: Наука, 1968. – 483 с.
42. Соколов К.Н. Очерк истории и современного значения генерал-губернатора / К.Н. Соколов. // Вестник права. – СПб., 1903. – Кн. 7. – С. 110-179. – Кн. 8. – С. 39-76.
43. Труды Херсонского Губернского Статистического комитета. –Херсон: Типография Н. Ващенко, 1863. Кн. 1, ч. 2: Губернский адрес календарь и другие справочные сведения. – 290 с.
44. Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1922. Київ: Вид-во НАН України, 2005. 335 с. 657. Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (XVIII – перша половина XX ст.). – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. – 193 с.
45. Урусов С. Записки губернатора. Записки губернатора. – Кишинев 1903-1904. / С. Урусов. – М.: Тип. В.М. Саблина, 1907. – 378 с.
46. Херсону 200 лет, 1778–1978: сборник документов и материалов. – Київ: Наукова думка, 1978. – 405 с.
47. Цибуленко Л. О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва і Херсона у розвитку транспортних систем Півдня України у другій половині 447 XIX на початку XX ст. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Тандем-У, 1999. Вип. 5. С. 187-195
48. Шандра В.С. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802 – 1856: Функції, структура, архів. / В.С. Шандра. – К.: Держ. ком. архівів України, 2001. – 356 с.
49. Шандра Валентина. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд. / Валентина Шандра. // Студії Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Вип. 2. – К., 1998. – 75 с.

50. Шумилов М.М. Губернаторские канцелярии и губернские правления в России 50-80-х гг. XIX в. / М.М. Шумилов. // Проблемы социально-экономической и политической истории России XIX-XX веков: Сб. статей памяти В.С. Дякина и Ю.Б. Соловьева / Отв. ред. А.Н. Цамутали. – СПб., 1999. – С. 187-199.
51. Шульгин В.Я. Юго-Западный край в последнее двадцатипятилетие (1838-1863). / В.Я. Шульгин. – К.: Типография университета, 1864. – 254 с.
52. Щербак Н.О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець ХУІІІ – початок ХХ ст.): Монографія. / Н.О. Щербак. – К.:ПЦ «Ризографіка», 2005 – 616 с.
53. Щербак Н.О. Джерела до вивчення діяльності царської адміністрації в українських губерніях у ХІХ – на початку ХХ ст. / Н.О. Щербак. // Проблеми архівознавства і джерелознавства. Збірка наукових праць. Серія Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. – Вип.4. – К., 2001. – С. 206 – 211.
54. Щербина В.П. Аграрная политика царизма на Правобережной Украине в 30-х – начале 60-х годов XIX в.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. / В.П. Щербина. – К., 1992. – 21с.
55. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. / Н.М. Яковенко. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.